

L'aprenentatge integrat de continguts i llengua estrangera (AICLE) a Catalunya. Estudis i experiències

Josep Coral*

Teresa Lleixà**

L'aprenentatge integrat de continguts i llengua estrangera (AICLE) constitueix un enfocament que pren cada dia més força dins del context educatiu europeu i per això esdevé la principal justificació que ha portat a l'elaboració del present monogràfic. Iniciem la seva presentació amb una breu reflexió sobre el sentit de l'AICLE en un entorn de diversitat lingüística. Destaquem, a continuació, les principals característiques d'aquest enfocament, tot ressaltant-ne les implicacions pedagògiques i didàctiques. Una concisa descripció dels articles que conformen el monogràfic conclourà aquesta presentació.

AICLE en un entorn europeu de diversitat lingüística

La diversitat de les llengües a la Unió Europea ha conduït cap a un posicionament dels estats membres de preservar-ne la riquesa i promocionar-ne l'aprenentatge (Council of Europe, 2001). La progressiva internacionalització del món acadèmic i laboral, requereix el domini de més d'una llengua i en particular de l'anglès com a idioma hegemònic en l'àmbit científic. El concepte de *plurilingüisme* s'avantposa al de *multilingüisme*, tot entenent que el primer va més enllà del simple coneixement de diverses llengües, en el sentit que l'individu és capaç de desenvolupar una competència comunicativa a la qual contribueixen tots els aprenentatges i experiències realitzats en les diferents llengües, inclosa la pròpia.

Beyond this, the plurilingual approach emphasises the fact that as an individual person's experience of language in its cultural contexts expands, from the language of the home to that of society at large and then to the languages of other peoples (whether learnt at school or college, or by direct experience), he or she does not keep these languages and cultures in strictly separated mental compartments, but rather builds up a communicative competence to which all knowledge and experience of language contributes and in which languages interrelate and interact. (Council of Europe, 2001, p. 4)

No és d'estranyar, doncs, que la comunicació en llengües estrangeres esdevingui una de les competències clau que determinen el Parlament Europeu i el Consell d'Europa (European Union, 2006) per a l'aprenentatge permanent. Per al seu desenvolupament, es recomana l'adquisició de coneixements referits al vocabulari i la gramàtica funcional, així com el reconeixement de les diferents interaccions verbals i registres del llenguatge. Cal, així mateix, prendre consciència de les convencions socials i els aspectes culturals del llenguatge. D'altra banda cal assolir habilitats com les d'entendre missatges i ser capaç d'iniciar i mantenir converses, així com llegir i produir textos. Les

(*) Professor d'Educació Física a l'escola Pau Boada de Vilafranca del Penedès i professor associat a la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Realitza tasques d'assessorament en CLIL. Forma part del grup de recerca en Educació Física i Esports (EDUFISES) de la Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: jcoral@xtec.cat

(**) Professora de la Facultat de Formació del Professorat de la Universitat de Barcelona. Forma part del grup de recerca en Educació Física i Esports (EDUFISES). Adreça electrònica: teresa.lleixa@ub.edu

actituds positives cap a la diversitat cultural i la curiositat i l'interès cap a la comunicació intercultural són igualment necessàries per al desenvolupament d'aquesta competència (European Union, 2006).

Com a conseqüència d'aquesta tendència, l'interès en optimitzar les diferents estratègies i metodologies per a l'ensenyament-aprenentatge de les llengües estrangeres s'ha anat incrementant en les darreres dècades. L'enfocament AICLE –terme adoptat, a mitjans de la dècada dels anys noranta per la Xarxa Europea d'Administradors, investigadors i professionals EUROCLIC, a partir de la iniciativa del *Directorate-General for Education and Culture* de la Comunitat Europea– ha trobat d'aquesta manera un entorn molt favorable per al seu desenvolupament.

Replantejaments pedagògics i didàctics en l'enfocament AICLE

L'expressió Aprenentatge Integrat de Continguts i Llengua Estrangera (AICLE) –que correspon a l'anglesa *Content and Language Integrated Learning* (CLIL)– fa referència a l'ensenyament de qualsevol matèria no lingüística utilitzant com a llengua vehicular un idioma estranger o una nova llengua meta (Marsh, 2002, p. 58). Tot i això, diversos autors no consideren gaire adequat utilitzar l'expressió «matèria no-lingüística» en la definició de l'AICLE atès que el llenguatge és fonamental en l'ensenyament-aprenentatge de qualsevol contingut (Escobar i Evnitskaya, 2011; Escobar i Sánchez, 2009; Gajo, 2007). Probablement aquesta és la raó per la qual els enunciats actuals defugen aquest concepte.

CLIL is a dual-focused educational approach in which an additional Language is used for the learning and teaching of content and both content *and* language. That is, in the teaching and learning process, there is a focus not only on content, and not only on language. Each is interwoven, even if the emphasis is greater on one or the other at a given time. (Coyle, Hood i Marsh, 2010, p. 1)

CLIL constitueix, doncs, un enfocament educatiu dual on s'utilitza una nova llengua per aprendre i ensenyar tant els continguts com el llenguatge. Troba els seus precedents en modalitats com ara el *Content-based*, la immersió o l'educació bilingüe (Navés, 2009). En relació a aquests precedents, Coyle, Hood i Marsh (2010), afirmen que no és una nova forma d'ensenyament de les llengües ni dels continguts, és una innovadora fusió dels dos. A diferència d'altres enfocaments en l'ensenyament de les llengües amb els que comparteix alguns principis teòrics i pràctics, en AICLE els continguts són els que marquen el camí a seguir: «CLIL is not a new form of language education. It is not a new form of subject education. It is an innovative fusion of both» (Coyle, Hood i Marsh, 2010, p. 1). Per a Escobar (2011) l'ensenyament dual que ofereix l'AICLE supera el concepte d'assignatura i s'adapta perfectament als contextos escolars en el quals es treballa per projectes multidisciplinars. És també un enfocament que afavoreix la col·laboració entre el professorat de diferents àrees de coneixement:

If the school has a strong CLIL project, The English teacher (ET) usually works in collaboration with the content teacher (CT), and if so, the ET will probably work following to a large extent the subject-matter programme. For example, designing a number of activities that will help provide linguistic and conceptual support to the students when they face the challenges set in the content classroom. (Escobar, 2012, p. 41)

Per comprendre el sentit real de l'AICLE, cal que ens referim a tres conceptes bàsics inherents a aquest enfocament: aprenentatge integrat, entorn natural i rellevància significativa.

Segurament el concepte integrat n'és la clau, ja que és el que condueix a passar de la idea d'immersió, és a dir l'ensenyament d'una matèria en una llengua diferent a la pròpia, a la idea de dissenyar i aplicar al mateix temps estratègies didàctiques per a l'adquisició del contingut de la matèria i estratègies didàctiques per a l'aprenentatge de la llengua.

In these circumstances, integration may be either taken for granted or appreciated as (self-) regulating linguistic activity increasing second language skills. The Canadian research, for example, shifted from a focus on subject to a more integration-centred perspective mostly in order to improve language proficiency and second language (L2) pedagogy. (Gajo, 2007, p. 563)

El segon concepte, el d'entorn natural, té molt a veure amb els mecanismes per a l'adquisició de la llengua pròpia. En l'aprenentatge de les llengües estrangeres resulta freqüent la comparació amb el procediment que segueixen els infants quan aprenen a parlar. La importància de l'aprenentatge en un entorn natural, en el que la llengua té un ús real, esdevé un lloc comú en aquests processos.

Los jóvenes y los adultos acostumbran a «aprender» otras lenguas en la escuela o en las academias pero no las «adquieren» de un modo natural como aprendieron sus lenguas maternas. Las lenguas se aprenden de un modo más eficaz cuando podemos usarlas en situaciones reales. (Navés i Muñoz, 2000, p. 2)

A més, com indica Navés (2009), la recerca ha demostrat que cal una exposició considerable a la llengua en contextos naturals per garantir un bon nivell de competència en una segona llengua.

El tercer concepte, el de rellevància significativa, té a veure amb la utilitat que l'aprenentatge de la llengua té per a l'alumnat. Així ho posen de manifest Dalton-Puffer i Smit (2007) quan diuen:

(An argument)... revolves around the purpose and the meaning of language use in the classroom. It is true that learning about geography, science or history in the CLIL classroom gives the use of the foreign language a purpose over and beyond learning the language itself. In this way, learning about subject content is constructed as possessing a kind of meaningfulness that is believed to be absent from typical language instruction. (Dalton-Puffer i Smit, 2007, p. 8)

Així doncs, aprendre una llengua amb rellevància significativa implicarà utilitzar-la amb un determinat propòsit, i en el cas de l'AICLE amb el propòsit de la seva utilització en relació als continguts nous que s'han adquirir. Molt propera a la idea de rellevància significativa trobem la idea de llenguatge en acció, és a dir, utilitzar el llenguatge per a «resoldre problemes» i «per saber fer coses». (Navés i Muñoz, 2000, p. 2).

El model didàctic més freqüentment adoptat en els entorns AICLE és el desenvolupat per Coyle (1999, 2006). El *4Cs framework* és un constructe teòric ideat per conceptualitzar la integració de quatre blocs contextualitzats: *Content, Communication, Cognition, Culture*.

- *Content*, és el contingut a impartir i pot correspondre a les assignatures, a un projecte interdisciplinari, a un tema particular o a un projecte transversal de centre. Cal tenir en compte que en aquest model es dóna molta importància a la creació del propi coneixement. Com indica Coyle (2006, p. 9), «Content matter is not only

about acquiring knowledge and skills, it is about the learner creating their own knowledge and understanding and developing skills (personalized learning)».

- *Communication* posa l'èmfasi en la utilització del llenguatge en forma significativa i en la interacció que això permet. Coyle et al. (2010, p. 35-38) presenten el concepte *Language Triptych* per analitzar la llengua vehicular utilitzada en AICLE des de tres perspectives interrelacionades: *language of learning*, *language for learning* i *language through learning*.
- *Cognition* correspon a les habilitats cognitives. Es fonamenta en la utilització dels processos de pensament per la construcció del coneixement.
- *Culture* posa de manifest la complexitat de la relació entre cultures i llenguatge la qual cosa demana consciència intercultural. Parteix de la interacció entre iguals per arribar al desenvolupament personal i social.

Segons Coyle et alt. (2010, p. 41), d'aquesta forma es té en compte la integració dels continguts i del llenguatge a aprendre en contextos específics, i es reconeix la relació simbiòtica que existeix entre aquests elements. Els autors suggereixen que una actuació CLIL efectiva es porta a terme com a resultat d'aquesta simbiosi a través de:

- La progressió en el coneixement, les habilitats i la comprensió del contingut.
- La interacció en el context comunicatiu.
- La participació en el procés cognitiu associat.
- El desenvolupament dels coneixements lingüístics i les habilitats adequades.
- L'adquisició d'una consciència intercultural com a conseqüència del propi ser i la seva relació amb els altres.

Aquest marc teòric proporciona un enfocament per elaborar unitats didàctiques que integren els continguts i el llenguatge a aprendre, tot maximitzant el potencial del programa a qualsevol nivell i edat, tal com indica Coyle (2006).

In summary, the 4Cs Framework provides an approach to mapping out a CLIL curriculum, module or series of lessons, based on theoretical principles which integrate learning and language learning to maximize potential at any level and any age. (Coyle, 2006, p. 15)

Nombrosos estudis avalen l'enfocament educatiu AICLE, els seus efectes beneficiosos sobre l'adquisició i aprenentatge de les llengües estrangeres i la seva compatibilitat amb l'ensenyament-aprenentatge de qualsevol contingut curricular (Dalton-Puffer, 2008; Ackerl, 2007; Várkuti, 2010; Alonso, Grisaleña i Campo, 2008; Ruiz de Zarobe, 2008; Moore, 2011). Tot i que en general els beneficis de l'AICLE són àmpliament reconeguts, Navés (2009) apunta la necessitat de més estudis tant quantitius com qualitius ja que els guanys que es mostren són prometedors, però no suficients des d'un punt de vista de política lingüística. La mateixa autora afirma que l'AICLE reuneix les condicions per al bon aprenentatge de les llengües, però que només l'aplicació de programes ben articulats, amb prou intensitat i a llarg termini pot portar a obtenir els resultats desitjats. Una opinió crítica l'aporta Bruton (2011), quan adverteix sobre els perills d'utilitzar aquest sistema en entorns escolars en què l'alumnat no tingui un alt nivell acadèmic i de motivació, i en matèries que presentin complexitat. Aquest autor qüestiona algunes de les investigacions dutes a terme en aquest àmbit, tot basant-se en el poc control de

variables que aquests estudis solen presentar. Bruton sosté que a la majoria d'estudis comparatius de grups d'estudiants que han seguit AICLE i altres que no l'han seguit, els primers responen a una selecció prèvia, ja sigui de nivell acadèmic o sociocultural, que condiciona els resultats. Aquestes opinions es contradiuen amb les tesis de Marsh (2000) que afirma que AICLE ofereix la possibilitat de trencar amb les barreres socioeconòmiques que tradicionalment han envoltat l'aprenentatge d'idiomes, tot oferint la possibilitat d'aprendre una llengua estrangera de forma significativa independentment de la posició social i econòmica de l'alumnat. Les recerques consultades que s'han portat a terme a Catalunya no reflecteixen cap selecció prèvia (Roquet, 2011; Marsol, 2012). De fet, es troben recerques realitzades en tot tipus de contextos socioeconòmics (baix: Escobar, 2013; mig-baix: Coral, 2012; mig: Escobar i Evnitskaya, 2011), d'altres que incorporen diversos centres educatius públics de diferents contextos socioeconòmics i culturals (Escobar i Sánchez, 2009) o d'altres que focalitzen el camp d'estudi en alumnat amb necessitats educatives específiques (Jiménez, 2012). Pel que fa a la trajectòria de l'AICLE a Europa, Marsh (2012) analitza la seva evolució des de la dècada dels anys 90 fins a l'actualitat. L'estudi aporta dades que avalen els bons resultats de l'AICLE, tant a la Unió Europea com en altres països. Aquest autor presenta una anàlisi d'alguns dels factors més importants en la integració dels continguts i el llenguatge en l'enfocament AICLE al llarg del període 1990-2012 i explica com i per què aquest enfocament educatiu s'ha instal·lat en la pràctica educativa internacional. En un ampli article sobre el passat, present i futur de l'AICLE, Pérez-Cañado (2011) identifica els aspectes, en relació a l'AICLE i la seva implementació, que requereixen ser estudiats de forma prioritària. En fer-ho, assenyala que les futures investigacions han de posar remei a les deficiències detectades fins aquell moment. En recerques més recents (Bonnet, 2012; Breidbach i Viebrock, 2012) es manifesta una major sensibilitat vers els aspectes més crítics detectats i es presenten estratègies per fer front a l'ampliació del camp d'estudi que es requereix per atendre la gran diversificació de temes, assignatures i tipologia de l'alumnat en contacte amb AICLE. Tots aquests arguments no fan més que confirmar la idea que les posicions en relació a l'efectivitat de l'AICLE demanen prosseguir en la recerca en aquest àmbit.

El monogràfic: un recorregut panoràmic de l'AICLE a Catalunya

Els estudis sobre AICLE s'han anat desenvolupant progressivament en els últims anys. Cada cop resulta més freqüent trobar publicacions, tant pel que fa a la recerca com a la descripció d'experiències, ja sigui en revistes d'educació com en revistes especialitzades en l'àmbit de les llengües. AICLE, com indica Coyle (2006), és flexible i dinàmic ja que pot adoptar diferents modalitats i anar dirigit a molts sectors de l'ensenyament. El present monogràfic pretén mostrar una visió panoràmica de l'AICLE mitjançant estudis i experiències desenvolupades a Catalunya. Es parteix amb la presentació de propostes didàctiques i organitzatives per l'ensenyament de continguts curriculars a l'ensenyament obligatori per continuar amb experiències als cicles formatius i a la universitat. Els últims articles estan dedicats a oferir una visió més àmplia de l'aplicació de l'AICLE, des de la caracterització de les pràctiques docents fins a un informe i valoració de l'evolució dels programes AICLE a Catalunya.

L'adaptació de la didàctica del contingut, quan aquest s'ensenya mitjançant l'AICLE, és el que presenten Natàlia Maldonado i Pilar Olivares, en abordar l'ensenyament de les ciències en anglès. Ensenyar ciències en una llengua estrangera comporta enfrontar-se i superar obstacles per combinar metodologies diferents amb un objectiu comú. Les autores plantegen la superació d'un triple repte: el coneixement del contingut propi de l'àrea de ciències del medi natural i de la seva didàctica; el coneixement i aplicació de les metodologies en relació a l'adquisició de segones llengües des d'una perspectiva comunicativa d'ús; el coneixement d'un marc teòric que permeti la integració del contingut i de la llengua. En el seu article presenten vuit principis metodològics que ajuden a la superació del triple repte i guien la creació i estructuració d'un model de seqüència didàctica.

La contribució de Josep Coral, «Physical Education and English Integrated Learning. How teachers can develop PE-in-CLIL programmes at school», es centra en proporcionar estratègies al professorat d'educació física que faciliten la incorporació i aplicació de programes d'educació física en AICLE. L'article comença amb una revisió de la literatura més recent relacionada amb l'ensenyament-aprenentatge integrat de l'educació física i la llengua anglesa i, tot seguit, es resumeix l'estat actual de la formació del professorat en AICLE. En la part central de l'article es formula una proposta de planificació –a llarg, mig i curt termini– per desenvolupar programes innovadors d'aprenentatge integrat de continguts i anglès als centres educatius. La proposta aporta idees per facilitar la incorporació d'aquests programes als centres, proporciona l'esquema de treball i dona orientacions per programar les unitats didàctiques i les sessions d'educació física en AICLE. En les conclusions es posa de relleu tant les necessitats de formació del professorat en actiu com la dels futurs mestres.

La utilització de l'AICLE als graus formatius ve il·lustrada per l'experiència que presenta Isabel Borja, «Un projecte PELE al cicle formatiu de grau superior Laboratori de Diagnòstic Clínic». En aquest article es detalla el disseny del projecte i així com la seqüència didàctica que segueix la seva implementació. S'analitzen els punts forts i els punts dèbils i s'aporten solucions pràctiques als diferents esculls trobats, la qual cosa constitueix un bon suport per a altres acadèmics disposats a posar en marxa un projecte d'aquest estil. Les respostes dels estudiants al programa són presentades a l'apartat de resultats.

Una bona via per optimitzar la implantació de l'AICLE a l'escola és la formació del professorat en aquesta metodologia. Carme Arbonés i Isabel Civera presenten, en el seu article «La formació inicial del professorat d'AICLE. Eines per a la pràctica reflexiva», el desenvolupament i valoració d'un programa dut a terme als graus de Mestre en Educació Infantil i Mestre en Educació Primària a la Universitat de Barcelona. Aquestes professores parteixen d'una reflexió sobre les competències del professorat d'AICLE per, a continuació, presentar l'Entorn Personal d'Aprenentatge (EPA) que els estudiants d'aquestes assignatures fan servir. Aquest EPA permet als estudiants la utilització de les TIC com a eina professional i de reflexió, tot avançant en l'adquisició de les referides competències. Un aspecte a destacar de l'EPA resulta ser la dimensió social que comporta, donat que els estudiants comparteixen els productes que elaboren per a l'aprenentatge.

L'aportació de Sara Figueras i Carme Flores, «El repte de l'AICLE a l'Educació Superior Universitària: una oportunitat d'internacionalització i de revisió metodològica», presenta una reflexió sobre l'AICLE a l'ensenyament universitari. El convenciment que l'AICLE a l'ensenyament superior no respon a una moda puntual, sinó que dóna clarament resposta a l'exigència del domini d'una o diverses llengües estrangeres per al futur professional dels estudiants, fa que aquestes autores aportin elements efectius d'implementació d'aquesta modalitat a la universitat. Les autores utilitzen una revisió dels estudis que s'han fet fins ara a l'àmbit de l'educació superior, sobre aquest tema, per a extreure unes conclusions que poden servir com a marc referencial per a l'anàlisi de la pràctica AICLE a la universitat. Així mateix, suggereixen una sèrie d'estratègies per tal d'optimitzar l'aplicació del format AICLE a l'àmbit universitari, com ara la gestió compartida; l'ús del glossari terminològic de matèria; la creació del llistat de termes desconeguts; el treball per grups cooperatius; l'ús del diari de sessions; l'equilibri de les tasques de la matèria amb les lingüístiques. La seva proposta té el valor afegit de qüestionar la metodologia tradicional de l'ensenyament a la universitat.

L'article de Carme Florit és un estudi que forma part d'una llicència d'estudis concedida pel Departament d'Ensenyament el curs 2009-2010 que gira al voltant de la pràctica docent efectiva i com s'està implementant l'aprenentatge integrat de continguts i llengua estrangera a Catalunya. Un total de 38 docents participen en la recerca en la qual es recullen dades mitjançant entrevistes, qüestionaris i observacions a l'aula. Es fa una anàlisi en profunditat de les estratègies emprades, les tasques, els materials i els perfils docents dels professionals vinculats a l'AICLE. En la discussió es valora l'efectivitat dels programes AICLE i es constata com s'estan implementant aquests programes a les escoles catalanes. En les conclusions es mostren els punts forts, els punts febles i els reptes de futur de la implementació de l'AICLE al nostre país.

L'informe i valoració de l'evolució dels programes AICLE a Catalunya es presentat per Neus Lorenzo i Imma Piquer en el seu article «Report and evaluation of the development of CLIL Programmes in Catalonia». L'article ofereix una visió general dels plans d'ensenyament de llengües estrangeres en els últims deu anys a Catalunya. Es parteix dels plans d'immersió lingüística per entendre el desenvolupament de les polítiques educatives catalanes multilingües actuals. Es presenten les estratègies de formació del professorat utilitzades en les que destaquen les adreçades a l'enfocament educatiu AICLE. La participació i els resultats de les avaluacions dels estudiants en idiomes i continguts curriculars així com la correlació entre les pràctiques a l'aula i l'èxit acadèmic es presenten en l'apartat *On-going projects: results, and educational value*.

Esperem que els estudis i experiències que aquí es presenten serveixin per obrir nous camins, tant per a la pràctica docent com per a la recerca, en un enfocament, l'AICLE, que sens dubte cada cop està més consolidat en els entorns educatius.

Referències

Ackerl, C. (2007) «Lexico-Grammar in the Essays of CLIL and non-CLIL Students: Error Analysis of Written Production», a Smit, U. i Dalton-Puffer, C. [eds.] *Vienna English Working Papers. Current Research on CLIL* 2, 16 (3). Disponible a:

http://anglistik.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/dep_anglist/weitere_Uploads/Views/Views_0703.pdf.

- Alonso, E.; Grisaleña, J.; Campo, A. (2008) «Plurilingual Education In Secondary Schools: Analysis Of Results» *International CLIL Research Journal*, 1 (1). Disponible a: <http://www.icrj.eu/11-742>
- Bonnet, A. (2012) «Towards an Evidence Base for CLIL: How to Integrate Qualitative and Quantitative as well as Process, Product and Participant Perspectives in CLIL Research» *International CLIL Research Journal*. 1 (4), p. 66-75. Disponible a: <http://www.icrj.eu/14/article7.html>
- Breidbach, S.; Viebrock (2012) «CLIL in Germany: Results from Recent Research in a Contrasted Field of Education». *International CLIL Research Journal*. 1 (4), p. 5-15. Disponible a: <http://www.icrj.eu/14/article1.html>
- Bruton, A. (2011) «Is CLIL so beneficial, or just selective? Re-evaluating some of the research». *System*, 39, p. 523-532. Disponible a: <http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2011.08.002>
- Coral, J. (2012) *Aprentatge integrat de continguts d'educació física i llengua anglesa: educació física en AICLE al cicle superior de primària. Physical Education and English Integrated Learning: PE-in-CLIL in 5th grade of primary school*. Barcelona, Universitat de Barcelona (tesi doctoral; directora: Teresa Lleixà Arribas).
- Council of Europe (2001) *Common European Framework of Reference for Languages* [Version de Cambridge University Press]. Disponible a: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_en.pdf
- Coyle, D. (1999) «Theory and planning for effective classrooms: supporting students in content and language integrated learning contexts» a Masih, J. [Ed] *Learning Through a Foreign Language*. Londres, CILT. p. 46-62.
- (2006). «Content and language integrated learning: Motivating learners and teachers». *Scottish Languages Review*, 13, p. 1-18.
- Coyle, D.; Hood, P.; Marsh, D. (2010) *CLIL Content and Language Integrated Learning*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Dalton-Puffer, C. (2008) «Outcomes and processes in Content and Language Integrated Learning (CLIL): current research from Europe» a Delanoy, W. i Volkman, L. [ed.] *Future Perspectives for English Language Teaching*. Heidelberg, Carl Winter, p. 139-157.
- Dalton-Puffer, C.; Smit, U. [eds.] (2007) *Empirical Perspectives on CLIL Classroom Discourse*. Frankfurt, Peter Lang.
- Escobar, C. (2011). «Colaboración interdisciplinar, Partenariado y Centros de Formación Docente: Tres ejes para sustentar la formación del profesorado AICLE», a Escobar, C.; Nussbaum, L. [eds] *Aprendre en una altra llengua / Learning through another language / Aprender en otra lengua*. Bellaterra, Servei de publicacions de la UAB, p. 203-230.
- (2012) «Content-Rich Language Learning in Content-Rich Classrooms». *APAC'S ELT JOURNAL*, 74, p. 39-47.
- (2013) «Learning to become a CLIL teacher: teaching, reflection and professional development». *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 16 (3), p. 335-353. doi <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2013.777389>

- Escobar, C.; Evnitskaya, N. (2011) «La correcció de exercicis es una bona ocasió para aprendre ciències en anglès. True or false?. Conversacions en classes exitoses en contextos AICLE», a Núñez Delgado, M.P. i Rienda, J. [ed.] *La investigació en didàctica de la llengua y la literatura: Situació actual y perspectives de futuro*. Actes del XII SEDLL International Conference. Granada, SEDLL, p. 2047-2060.
- Escobar, C.; Sánchez, A. (2009) «Language Learning through Tasks in a Content and Language Integrated Learning (CLIL) Science Classroom». *Porta Linguarum*, 11, p. 65-83. Disponible a: http://www.ugr.es/~portalin/articulos/PL_numero11/4%20C%20Escobar_A%20Sanchez.pdf
- European Union (2006). «Recommendation of the European Parliament and of The Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning». *Official Journal of the European Union* 30.12.2006, L 394/10. Disponible a: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF>
- Gajo, L. (2007) «Linguistic Knowledge and Subject Knowledge: How Does Bilingualism Contribute to Subject Development?». *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 10 (5), p. 563-581.
- Jiménez, M. (2012) «Más allá de las ciencias y la lengua: construcción de la autoimagen y la autoestima en alumnado con necesidades educativas específicas en un contexto AICLE. Un estudio de caso». *Actes del TriCLIL II International round table on CLIL programmes. VI Colloquium CLIL in Catalonia*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 70-74.
- Marsh, D. (2000) *Using languages to learn and learning to use languages*. Jyväskylä (Finlandia), University of Jyväskylä.
- (2012) *Content and Language Integrated Learning (CLIL). A development Trajectory*. Córdoba, Universidad de Córdoba. (Tesi doctoral; director: Víctor Pavón Vázquez).
- Marsh, D. (ed.) (2002) *CLIL/EMILE- The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential*. Brusel·les, Public Services Contract DG EAC, European Commission.
- Marsh, D.; Mehisto, P.; Wolff, D.; Frigols, M.J. (2010) *European Framework for CLIL Teacher Education*. [Versió de European Centre of Modern Languages, Council of Europe]. Disponible a: <http://clil-cd.ecml.at/Portals/24/flashfiles/index3.html>
- Marsol, A. (2012) «La producció oral dels aprenents en seqüències d'ensenyament AICLE i d'anglès com a llengua estrangera». *Actes del TriCLIL II International round table on CLIL programmes. VI Colloquium CLIL in Catalonia*. Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 88-91.
- Moore, P. (2011) «Collaborative interaction in turn-talking: a comparative study of European bilingual (CLIL) and mainstream (MS) foreign language learners in early secondary education». *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 14 (5), p. 531-549.
- Navés, T. (2009) «És prometedora el futur de l'aprenentatge integrat de continguts i llengües estrangeres (AICLE-CLIL) a la llum de la recerca?». *Estudios de Lingüística*, 23 extra1, p. 189-214.
- Navés, T.; Muñoz, C. (2000) «Usar las lenguas extranjeras para aprender y aprender a usar las lenguas extranjeras», a Marsh, D. i Langé, G. [ed.] *An introduction to content and Language Integrated Learning for Parents and Young People*. Disponible a: <http://www.tieclil.org/html/products/ParentsGuide/ParentsGuide.htm>

- Pérez-Cañado, M.L. (2011) «CLIL research in Europe: past, present, and future». *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 15 (3), p. 315-341. Disponible a: <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2011.630064>
- Roquet, H. (2011). *A study of the acquisition of English as a foreign language: Integrating content and language in mainstream education in Barcelona*. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra (tesi doctoral; directora: Carmen Pérez Vidal).
- Ruiz de Zarobe, Y. (2008) «CLIL And Foreign Language Learning : A Longitudinal Study In The Basque Country». *International CLIL Research Journal* 1 (1), p. 60-73. Disponible a: <http://www.icrj.eu/11-744>
- Vártuki, A. (2010) «Linguistic Benefits of the CLIL Approach: Measuring Linguistic Competences. *International CLIL Research Journal*, 1 (3), p. 67-79. Disponible a: <http://www.icrj.eu/13-746>